GAZZÂLÎ DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN KEMÂLİ

GAZZÂLÎ DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN KEMÂLİ
Ü. Betül Kanburoğlu Ergün

Yayın No: 41
İslam Ahlâk Düşüncesi: 17
ISBN: 978-625-7800-10-5
E-ISBN: 978-625-7800-11-2
1. Baskı, Kasım 2020

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir
Tashih: Mehmet Beydemir
Kapak: Abdullah Fuad Kılınçlı
Kapak Görseli: Sultanın huzurunda yetenekleri sınanan Rum ve Çin ressamları. İslam düşüncesinde genellikle müşahede ve nazar yöntemlerini anlatmak için örnek verilen bu sahnenin tasviri, Nizam-ı Gencevi'nin Hamse'sine (Şiraz, 1450, 322a) aittir. MET, 13.228.3.
İç Tasarım: Nuhun Gemisi / Nurgül Ersoy

© İLEM Yayınları 2020
Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt
Hazar Reklam Matbaacılık
Sertifika No.: 26482
İskitler / Ankara
Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul
Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18
www.ilemyayinlari.com - info@ilemyayinlari.com

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.
Nobel Yayın Grubu, 1984 yılından itibaren ulusal ve 2011 yılından itibaren ise uluslararası düzeyde düzenli olarak faaliyet yürütmekte ve yayınladığı kitaplar, ulusal ve uluslararası düzeydeki yükseköğretim kurumları kataloglarında yer almaktadır.

GAZZÂLÎ DÜŞÜNCESİNDE İNSANIN KEMÂLİ

Ü. Betül Kanburoğlu Ergün

ilem
YAYINLARI

Varlıklarına sonsuz hamd ile anneme ve babama...

İçindekiler

Şekiller ix

Kısaltmalar xi

Transkripsiyon Kuralları xiii

Önsöz xv

Teşekkür xvii

GİRİŞ 1

Çalışmanın Konusu, Problemi ve Amacı 4
Çalışmanın Yöntemi 8
Çalışmanın Kaynakları 12
Literatür 18

Birinci Bölüm
GAZZÂLÎ'NİN ENTELEKTÜEL BİYOGRAFİSİ: *MUNKIZ* ÜZERİNDEN KEMÂLİ OKUMAK 37

İkaz 39
Arayış 40
Kriz 44
Uyanış 45

İkinci Bölüm
İNSAN: TABİAT VE AHLÂK 53

İnsan ve Yapısı 56
- İnsanın Ruh-Beden İlişkisi 56
- İnsan Ruhunun Özellikleri 58
- İnsanın Ruhu Anlamında Kullanılan İfadeler 63

İnsanın Tabiatı 68
- İnsanın Ruhi Yönünün Tabiatı: Fıtrat 68
- İnsanın Bedeni Yönünün Tabiatı: Mizaç 78
- İnsanın Ayırt Edici Özellikleri 88

Ahlâk 91
- Ahlâkın Anlamı 93
- Nazarî ve Amelî Ahlâk 96
  - Nefsin Amelî Kuvvetlerinin Yönetimi ve İtidal 99
  - Ahlâkın Vehbî yahut Kesbî Olması 103
- Güzel Ahlâk ve Ahlâkı Güzelleştirmenin Yolları 109
  - Ahlâkı Güzelleştirmenin İlk Basamağı: Kişiyi Tanıma 110
  - Zıddıyla Tedavi Yoluyla Ahlâkı Güzelleştirme 111
  - İbadetlerin Ahlâkın Güzelleşmesine Etkisi 113
  - Ahlâkın Taklitle Değişmesi 114

Üçüncü Bölüm:
KEMÂL: İNSANIN YETKİNLİĞİ **117**

Kemâl Meselesinin Mahiyeti 119

Varlık Bağlamında Kemâl 119
Bilgi Bağlamında Kemâl 125
Nefsin Kemâli ve Bedenin Nefsin Kemâli ile İlişkisi 128
Mutluluk - Kemâl İlişkisi 135
Hakiki Kemâl - Vehmî Kemâl 143
Mutlak Kemâl - İzafi Kemâl 147

İnsanın Kemâli 151
Kemâlin Ön Şartı: Kendini Tanıma 151
İnsanın Kemâle Ulaşmasının Yolları 156
Kemâle Ulaşma Yolu Olarak İlim 158
Muâmele İlmi 161
Mükâşefe İlmi 164
Kemâle Ulaşma Yolu Olarak Amel 168
Düşünme Kuvveti ve Nefsin Kemâline Etkisi 170
Şehvet Kuvveti ve Nefsin Kemâline Etkisi 173
Öfke Kuvveti ve Nefsin Kemâline Etkisi 176
Kemâle Ulaşmada İlim ve Amelin Birbiriyle İlişkisi 178
İnsanın Kemâlinin Tezâhür Bakımından Biricikliği 182

Dördüncü Bölüm
EĞİTİM: İNSAN DEĞİŞİR Mİ? **187**

Eğitimle İlişkili Kavramlar 190
Talim ve Teallüm 191
Terbiye 199
Tedip 202
Tehzip 213
Tezkiye ve Tasfiye 216
Islah 218
Diğer Kavramlar 220

Eğitimin Anlamı ve Gayesi 222
Eğitimin İmkânı ve Sınırı 224
Eğitimin İlkeleri 229
Kişiye Görelik İlkesi 229
Tedricilik İlkesi 235
İtidal İlkesi 237

Eğiticinin Gerekliliği 238
Eğiticinin Sahip Olması Gereken Özellikler 242
Talebenin Sahip Olması Gereken Özellikler 244

Sonuç **251**
Bibliyografya **259**
Dizin **269**
Yazar Hakkında **273**

Şekiller

Şekil 1: *İḥyâ'da Kalbin Yardımcıları* 89

Şekil 2: *Ledün'deki İlimler Tasnifi* 92

Şekil 3: *Mîzân'daki İlimler Tasnifi* 98

Şekil 4: *İḥyâ'daki İlimler Tasnifi* 160

Şekil 5: *Elde Edilme Biçimine Göre Bilgi Türleri* 197

Şekil 6: *Gazzâlî'nin Eğitim ile İlişkili Kavramları Kullandığı Anlamlar* 223

Kısaltmalar

Kısaltma		Bibliyografik Bilgi
a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
b.	:	Baskı
bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
ed.	:	Editör
h.	:	Hicrî
haz.	:	Hazırlayan
inc.	:	İnceleme
İSAM	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi
Karş.	:	Karşılaştırınız
m.	:	Miladî
No.	:	Sayı
nşr.	:	Neşir
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfalar
S.	:	Sayı
thk.	:	Tahkik
tsh.	:	Tashih
t.y.	:	Basım tarihi yok
Vol.	:	Cilt
yay. haz.	:	Yayına hazırlayan
y.y.	:	Yayın yeri yok

Transkripsiyon Kuralları

Arapça Harf		Transkripsiyon Alfabesi
ء	→	ʾ
ث	→	ŝ
ح	→	ḥ
خ	→	ḫ
ذ	→	ẕ
ص	→	ṣ
ض	→	ḍ
ط	→	ṭ
ظ	→	ẓ
ع	→	ʿ
غ	→	ġ
ق	→	ḳ
آ	→	â
و	→	û
ي	→	î

Önsöz

Modern dünya bir yandan geleneksel ahlâkî ilkelerden hızla uzaklaşıp çoğu değerin içini boşaltırken, bir yandan da yasa yahut toplumsal kurallarla yerini ikâme edemediği ahlâkî değerleri yeniden kazanmanın yollarını aramaktadır. Bizi klasik dönemin ahlâk ve eğitim anlayışına yönelten başlıca saikin, modern dünyanın ahlâkla olan bu paradoksal ilişkisi olduğunu söyleyebiliriz.

Ahlâktan yoksun bir eğitimin insanlığın hayrına olmadığı gerçeği, günümüz dünyasında yaşanan insanî krizlerin müsebbibi yüksek eğitimli siyasî iradelerden, alelâde gazete haberlerindeki seri katillerin eğitim hayatlarındaki başarı öykülerine kadar hayatın hemen her alanında karşımıza çıkmaktadır. Bu durum bizi ahlâkın modern dünyada uygulanan eğitimin neresinde konumlandığı ve konumlanması gerektiği soruları ile karşı karşıya bırakır. Bu sorulara kuşatıcı cevaplar sunabilmek, pek tabii bir doktora çalışması sınırlarında mümkün değildir. Bu çalışmanın amacı, modern insanın gerek fiziksel gerekse bilişsel açıdan hayatının en verimli dönemlerini vakfettiği kurumsal eğitim sürecinde, ahlâkî yetkinliği de içeren bir formasyon kazanması gerektiği fikrine dayanan bir teorik arka plana katkı sağlamaktır. Gerek ilmî yetkinliği gerekse meselelerin pratik boyutunu da ele alan bakış açısıyla bu teorik düşünceyi besleyeceğini düşündüğümüz âlim, klasik dünyanın zirve isimlerinden Ebû Hâmid el-Gazzâlî olmuştur.

Gazzâlî düşüncesinde insanın kemâlinin anlamı ve bunun elde edilmesinde eğitimin rolüne odaklanan bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Gazzâlî'nin entelektüel biyografisine yer verilen ilk bölümde onun kemâl yolculuğunun durakları ve nihayetinde nereye vardığı ortaya konmuştur. İkinci bölümde eğitimin muhatabı olması yönüyle insanın nasıl bir varlık olduğuna odaklanılmıştır. Burada Gazzâlî'nin perspektifinden insan; âlemdeki yeri, varlık yapısı, tabiatı, bu tabiatta değişimin mümkün olup ol-

madığı, doğuştan getirdiği ve sonradan kazandığı/kazanabildiği nitelikleri bağlamında ele alınmıştır. Eğitimin gayesine kuşatıcı bir yanıt bulabilme gayretiyle üçüncü bölümde insanın kemâline odaklanılmıştır. Burada, ikinci bölümde yapısal ve niteliksel açıdan ele alınan insanın kemâlinin imkânı, sınırı ve onun kemâle ulaşmasının yolları söz konusu edilmiştir.

İnsan ve Eğitim bölümlerindeki tahliller neticesinde Gazzâlî düşüncesine göre belli potansiyellerle yaratılmış ve yönlendirilebilir bir varlık olan insanın, bütüncül anlamda yetkinlik kazanabilmesinin eğitimle mümkün olabileceği fikri oluşmuştur. Bu bağlamda çalışmanın son bölümü olan dördüncü bölümde, Gazzâlî düşüncesinde insanın gerek fizik gerekse metafizik yönüyle ilişkili olan eğitimin anlamı, sınırları, diğer varlıklarla ilişkisi, hangi temel ilkeleri doğrultusunda işlemesi gerektiği ve eğitim sürecinde eğitici ve talebenin sorumluluklarına dair tahlillere yer verilmiştir. Burada eğitim, insanın, kendi varlığının hakikatini kavraması ve bu sayede nihai mutluluğu olan kemâlini elde etmesini amaçlayan bir süreç olarak ele alınmıştır. Eğitimin işlevi, kişinin bu dünyadaki yerini anlamasını sağlamak ve o yeri mümkün olan en iyi şekilde doldurması için kişiyi yönlendirmekten ibarettir.

Teşekkür

Doktora tez çalışması olarak hazırladığım bu kitabın hikâyesi, yoğun bir final döneminde bir makale denemesi yazmak için yirmi dört saatimin olduğu bir Aralık gecesine uzanır. O gece zihnime düşen kemâl fikri, zaman içinde çokça dönüştü ve kendi mecrasında üstâd Gazzâlî'yi buldu. Bu âlimin düşüncesini, bana bir doktora çalışması dikkati ve yoğunluğunda okumayı nasip eden Allah'a hamdolsun. Okuduklarımızın neden bir türlü içimize işlemediğine dair kişisel bir hatıradan, yaşadığımız dünyaya dair entelektüel bir soruya dönüşen kâl-hâl ilişkisine dair sorgulamalarım, bu çalışmada bir nebze olsun içimi ferahlattı. Kendimle ilgili sorulara aradığım cevaplar, aynı zamanda literatüre mütevazı bir katkı sağlarsa hamd O'nadır.

Bu çalışmanın yoğun zamanlarının kaderi, Gazzâlî'nin kriz dönemindeki savruluşlarına benzedi. Çeşitli vesilelerle kitabın satırlarını İstanbul'dan New York'a, Amman'dan Bursa'ya farklı coğrafyalarda kaleme almak nasip oldu. Umarım yolların ve şehirlerin bereketi, biraz olsun satırlara da sirâyet etmiştir. Bu süreçte maddi ve manevi desteğini gördüğüm çok kimse oldu. Uzun teşekkür listem için okuyucunun affına sığınırım.

Her doktora sürecinin sancılı dönemleri vardır. Benimkilerin her anında yanı başımda bulduğum ve bıraktığımda kalemimi tekrar elime veren annemdi. Kendisine minnetârım. Koşulsuz desteği ve ilim uğraşıma verdiği değeri bir teşekkür ifadesiyle karşılamam mümkün olmasa da babama müteşekkirim. Abimin motivasyon dolu konuşmaları, Tuğba'nın omzumdaki kardeş eli, neşe kaynağım Fezâ'nın gülücükleri, kardeşimin "Abla naber?" soruları ve ananeciğimin duaları olmasa sanırım bu çalışmanın nihayet bulması mümkün olmazdı. Destek ve anlayışları için her birine teşekkürü bir borç bilirim.

Akademik hayatımdaki desteği, yoldaşlığı, ama en çok kardeşliği için Merve Betül Üçer'e çok teşekkür ederim. Araştırma görevlisi olduğum dö-

nemde aynı odayı paylaştığım, fakültedeki asistanlık işlerimi çoğu zaman bana intikâl ettirmeden halleden, akademinin sancılı dönemlerinde sevgi ve desteklerini gördüğüm Seda Ensarioğlu ve Büşra Kılıç Ahmedi'ye teşekkür ederim. Bu süreçte hem ilmî hem insanî anlamda yanımda olan ve adlarını saymakla bitiremeyeceğim arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Akademiye intisap edene kadar doktoramın ilk iki yılında beni bursiyeri olarak destekleyen Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM)'ne ve kaynak temini konusunda kütüphane sınırlarını aşan yardımları için İSAM kütüphanesi çalışanlarına teşekkür ederim. Doktora sürecimde yurtiçi (2211) ve yurtdışı araştırma (2214-A) dönemindeki maddi destekleri için TÜBİTAK Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı (BİDEB)'na teşekkürlerimi arz ederim.

Columbia University Teachers College'ta misafir araştırmacı olduğum dönemde danışmanlığımı yapan ve beni alanımla ilgili her faaliyete dahil ederek motivasyonumu arttıran Prof. David Hansen'a, kemâl fikri bağlamında Gazzâlî'ye odaklanmanın ne kadar yerinde bir karar olduğu noktasında beni yüreklendiren ve tereddütlerimi bertaraf eden Prof. Seyyid Hüseyin Nasr'a, tezin içeriği ve sınırlarını netleştirme konusundaki yardım ve önerileri için Prof. Wael b. Hallaq ve Prof. Souleymane Bachir Diagne'ye şükranlarımı sunarım. Kaynak temini konusundaki cömert yardımları ve sundukları nezih çalışma ortamı için Butler ve Gottesman kütüphaneleri çalışanlarına teşekkür ederim.

Doktora dönemim boyunca bana mutlak yollar çizmeyip yolumu açtığı, asistanlık meşgalelerinden mümkün olduğunca uzak tutup akademik çalışmalarıma odaklanmam için destek olduğu ve tüm gecikmelerime sabır gösterdiği için danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Turgay Gündüz'e çok teşekkür ederim. Yüksek lisans tezimde olduğu gibi doktora dönemimin de ilk yılında danışmanlığımı yapan, kitabı satır satır okuyarak eleştiri ve önerilerini paylaşan, akademideki gerek ilmî gerekse insanî örnekliği ile bana motivasyon sağlayan Hocam Dr. Öğr. Üyesi Emine Keskiner'e çok teşekkür ederim. Tez izleme komitemde bulunan ve bir araya gelerek yaptığımız tartışmalarda bu çalışmanın temel fikirlerinin olgunlaşmasına katkı sağlayan saygıdeğer Hocalarım Prof. Dr. Kasım Küçükalp ve Prof. Dr. Cağfer Karadaş'a teşekkürlerimi sunarım. Tez jürimde bulunan ve çalışmamı titizlikle okuyarak fikirlerini benimle paylaşan Hocalarım Doç. Dr. Bülent Çelikel ve Prof. Dr. Mehmet Bahçekapılı'ya teşekkür ederim. Çalışmanın kitaba dönüşmesi hususundaki teşviki için Doç. Dr. İbrahim Halil Üçer'e ve kitabın basımını üstlenen İLEM Yayınlarına teşekkürlerimi sunarım.

Onun kendini yorma pahasına beni yormaktan imtinâ eden fedakârlıkları olmasa bu çalışmanın iki kapak arasına girmesi daha epey vakit alırdı.

Zihnimdeki ağırlıkların yanında içimdeki ağırlıkları da kaldırmama vesile olduğu ve her şeyden öte her koşulda yanımda olduğu için eşim Cemalettin'e minnettârım. Ve minik oğlum Hamza Yusuf'a, çalışmanın kitaba dönüşme sürecindeki uyku molaları ve varlığıyla kemâli bir başka yönden deneyimlememe vesile olduğu için teşekkür ederim.

Ümmügül Betül Kanburoğlu Ergün
Güzelyalı-Bursa / Mayıs 2020